

**“ТӨЛӨӨЛЛИЙН ЗАСАГ, ТӨЛӨӨЛЛИЙН АРДЧИЛЛЫН ҮЗЭЛ САНАА БА
МОНГОЛЫН АРДЧИЛАЛ: ТӨРИЙН БА УЛС ТӨРИЙН ИНСТИТУЦУУД
ТӨЛӨӨЛЛИЙН АРДЧИЛАЛД ХЭРХЭН НӨЛӨӨЛЖ БАЙНА ВЭ?”**

Ж.Төртогтох

МУИС, ШУС, Нийгмийн Ухааны салбар,
Улс төр судлалын тэнхимийн эрхлэгч, профессор
Ардчилал судлалын төвийн захирал

С.Мөнхбат

МУИС, ШУС, Нийгмийн Ухааны салбар,
Улс төр судлалын тэнхимийн профессор

Б.Эрдэнэдалай

МУИС, ШУС, Нийгмийн Ухааны салбар,
Улс төр судлалын тэнхимийн дэд профессор

Г.Туяагэрэл

МУИС, ШУС, Нийгмийн Ухааны салбар,
Улс төр судлалын тэнхимийн ахлах багш

Хураангуй:

Төлөөллийн ардчиллыг ажиллуулах гол механизм, институт нь ардчиллын чанарыг танин мэдэх түлхүүр нь болдог. Эрх зүйт төр, хуульт ёс, иргэдийн тэгш, хүртээмжтэй оролцоо зэрэг ардчиллын чанарыг танин мэдэхэд дөхөм болох үзүүлэлтүүд улс орон бүрт харилцан адилгүй байна. Тиймээс тус өгүүлэлд төлөөллийн ардчиллын бэхжилтэд төрийн болон улс төрийн институцуудын үүрэг, нөлөө, иргэдийн дээрх институцуудад итгэх итгэл, ардчилсан тогтолцоонд хэрхэн өөрчлөгдөж байгааг нөгөө талаас дээрх институцууд ардчиллыг өөрсдийн хэв маягт нийцүүлэн хувирган өөрчилж байгаа эсэх улмаар ардчилалд хандах иргэдийн хандлага, түүнд нөлөөлсөн нийгэм, эдийн засаг, улс төрийн хүчин зүйлсийг судлан гаргасан.

Төлөөллийн ардчиллын бэхжилтэд төрийн институци, улс төрийн институци, оролцогч бусад талуудын нөлөөг судлахдаа хүчин зүйлийн болон хамаарлын шинжилгээг хийж, ардчиллын бэхжилтэд тулгарч буй асуудлыг дүгнэсэн. Бид судалгаандаа улс төрийн чанарын судалгааны арга зүй болох экспертийн судалгааг гол арга болгон нийт 8 эксперттэй ганцаарчилсан ярилцлага хийж, өндөр түвшний 90 экспертээс 2022 оны 6-р сарын 20-оос 8-р сарын 20 хүртэлх хугацаанд нийт 110 асуулт бүхий асуулгыг бичгээр авч, үр дүнг боловсруулан судалгааны дүгнэлтэд нэгтгэсэн болно.

Түлхүүр үг: Төлөөллийн засаг, төрийн институци, улс төрийн институци ардчиллын бэхжилт

Удиртгал:

Калифорнийн Их Сургуулийн профессор Стивен Фиш “Монгол Улс ардчиллын урьдач нөхцөлүүдийн аль нь ч байгаагүй хэрнээ ардчилсан шилжилтийг амжилттай хийж чадсан нь гарцаагүй чухал баримт мөн” гэсэн байдаг. Ардчилал, сонгуульд

дэмжлэг үзүүлэх олон улсын хүрээлэнгээс (IDEA) 2005 онд хийсэн “Монгол Улсын ардчиллын төлөв байдал” хэмээх судалгаандаа “Монгол Улсын ардчиллын бэхжилтийн үйл явцыг ажиглан харахад сорилт, боломжууд бий болж байгаа хэдий ч ардчилсан шилжилт хийснээс хойш Үндсэн хууль баталж, хүчтэй өрсөлдөөн бүхий улс төрийн намын тогтолцоо байгуулж, иргэний нийгмийн амьд тогтолцоог бий болгож, чөлөөт зах зээлийн шинэчлэлийг хийсэн” хэмээн цохон тэмдэглэсэн байдаг.

Монгол Улс ардчилалд шилжээд 33 жил болж байна. Энэ хугацаанд хүний эрх, эрх чөлөөний үзэл баримтлалд тулгуурласан ардчилсан Үндсэн хуультай болж эрх зүйт төр иргэний нийгмийн зүг шийдвэртэй алхам хийв (Ш.Содном, 2009). УИХ, Ерөнхийлөгч, Орон нутгийн ИТХ-ын нийт 24 удаагийн ардчилсан сонгуулийг зохион байгуулж иргэнийхээ улс төрийн эрх, эрх чөлөөг бодитой эдлүүлэх улс төр, эрх зүйн орчинг бүрдүүлсэн байна. Олон намын систем тогтож, олон ургальч үзэл дэлгэрэв. Иргэдээс улс төр, улс төрийн систем, дэглэмд хандах хандлага, чиг баримжаа өөрчлөгдөж Монголын иргэд сонгогчдын үйл байдал, улс төрийн соёлд гүн гүнзгий өөрчлөлт гарсан. Ийнхүү Монголд ардчилал, ардчилах үйл явц эргэлт буцалтгүй болж түүний хөгжил, төлөвшлийн асуудлаар нухацтай хэлэлцэн шинжлэх нийгэм, улс төрийн бодит нөхцөл бүрдээд байна.

Төлөөллийн ардчиллын талаарх онолын үзэл баримтлал

Жон Стюарт Милл “Төлөөллийн Засаг” хэмээх сонгодог бүтээлдээ Төлөөллийн засаг нь олон түмэн хариуцдаггүй удирдлага ба цөөнхийн өөрийгөө бодохуйн хоорондох хамгийн хаахгүй ний эргэцүүлэн бодох чадваргүй засаглал, цөөн хүмүүсийн хувийн эрх ашгийн хоорондох хамгийн ухаалаг тохиролцоо гэж авч үзсэн. Тэрээр уг бүтээлдээ үнэн ба худал ардчилал нь бүхнийг төлөөлж байна уу эсвэл зөвхөн олонхийн төлөөллийн тусгал болж байна уу гэдэг асуудлыг гаргаж тавьсан билээ (John Stuart Mill, *Considerations on Representative Government*, Published 1991 by Prometheus Books, NY, p. 144).

Цицерон Төрийн дээд эрх мэдэл ард түмний гарт байсан цагт л эрх чөлөө бодитой орших бөгөөд тэнд эрх чөлөөнөөс илүү тааламжтай ямар ч зүйл үгүй. Хэрэв тэгш эрх үгүй бол тэнд ямар ч эрх чөлөө байхгүй хэмээн тодорхойлсон (Ардчиллын мөн чанар ба үнэт зүйл Ханс Кельзен УБ 2015, 22) нь өдгөө ч Монголын ардчиллыг эргэцүүлэн авч үзэхэд утга учиртай хэвээр байна. Даль орчин үеийн ардчилалд зайлшгүй байх улс төрийн институтуудыг авч үзэхдээ тэдгээрийн хэрэгцээ шаардлагын асуудлыг ч үндэслэлтэй авч үзсэн нь бий (Robert A. Dahl, *On Democracy*, Yale University Press, p.76, 82). Милл "Янз бүрийн оронд өөр өөр үзэл бодол давамгайлж байгаа тул зарим газар цөөнх болсон үзэл бодол бусад газарт олонх байдаг" гэж тэмдэглэсэн" (Mill, 148).

Төлөөллийн ардчиллын үзэл санаа аливаа улсын нийгмийн байгуулал, улс төрийн дэглэм, соёл зэргээс хамааран харилцан адилгүй хэрэгжиж ирсэн нь ардчиллыг төлөөлөн илэрхийлэх, ажиллах, хэрэгжүүлэх институтуудээс хамааралтай байжээ. Тэдгээр институцыг төслийн судалгааны баг олон талт байдлаар авч үзсэн боловч энэ удаагийн илтгэлээр зөвхөн төрийн ба улс төрийн институц гэсэн 2 үндсэн хэсэгт авч үзлээ.

Нэгэн улсад иргэдийн хамгийн их итгэл хүлээлгэдэг улс төрийн институц нөгөө нэгэн улсад эсрэгээрээ байх явдал өнөө цагт тийм ч хачирхалтай үзэгдэл биш болсон байна. Үүнд улс төрийн дэглэмийн мөн чанар үндсэн суурь нөхцөл болдог нь ч дамжиггүй. Тиймээс Бийтам идеал ардчиллын үндсэн зорилгыг улс төр ба иргэний эрх чөлөө, ард нийтийн сувернитет, улс төрийн тэгш байдал, сайн засаглал буюу түүний нээлттэй шинж, хуульт ёс хэмээн авч үзсэн (David Beetham, "Towards a Universal

Framework for Democracy Assessment," Democratization 11 (April 2004): 1-17). Ардчилал хэрэгжих, оршин тогтнох, үр дүнтэй ажиллах чухал хөрс суурь мөн тэдгээртэй холбоотой. Тиймээс бид ардчиллын мөн чанар, ялангуяа төлөөллийн ардчилал, төлөөллийн засгийн үзэл санаа Монголын ардчилалд хэрхэн холбогдож ирсэн бэ гэдгийг тоон болон чанарын судалгаанд тулгуурлан тоймлон гаргахыг зорьсон юм.

“Ардчиллын тухай” хэмээх бүтээлдээ Бернард Крик "иргэд юунаас ч хараат бус байх эрх чөлөөг эрхэмлэдэг боловч, өөрсдийнх нь эрх мэдлийг хязгаарласан төлөөллийн хурал бүхий улсуудын холбоог хэдийнээ бий болгосон" гэжээ (Бернард Крик, Ардчиллын тухай, 2002, 127). Төлөөлөл нь ардчилсан нийгэмд иргэдийн зохион байгуулах гол зарчим байсаар ирсэн. Иргэдийн улс төрд идэвхтэй оролцох боломжийг нэмэгдүүлэх, тэдний ашиг сонирхлыг төлөөлөх хоорондын тэнцвэрт байдлыг хангахад төлөөллийн ардчиллын мөн чанар оршдог. Тийм байж чадвал ард түмэн хүлээн зөвшөөрдөг.

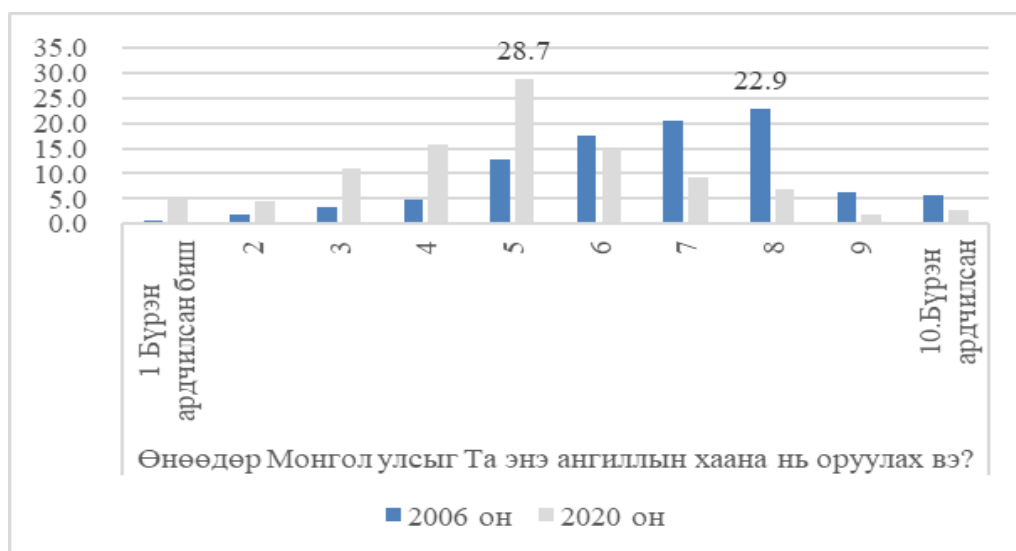
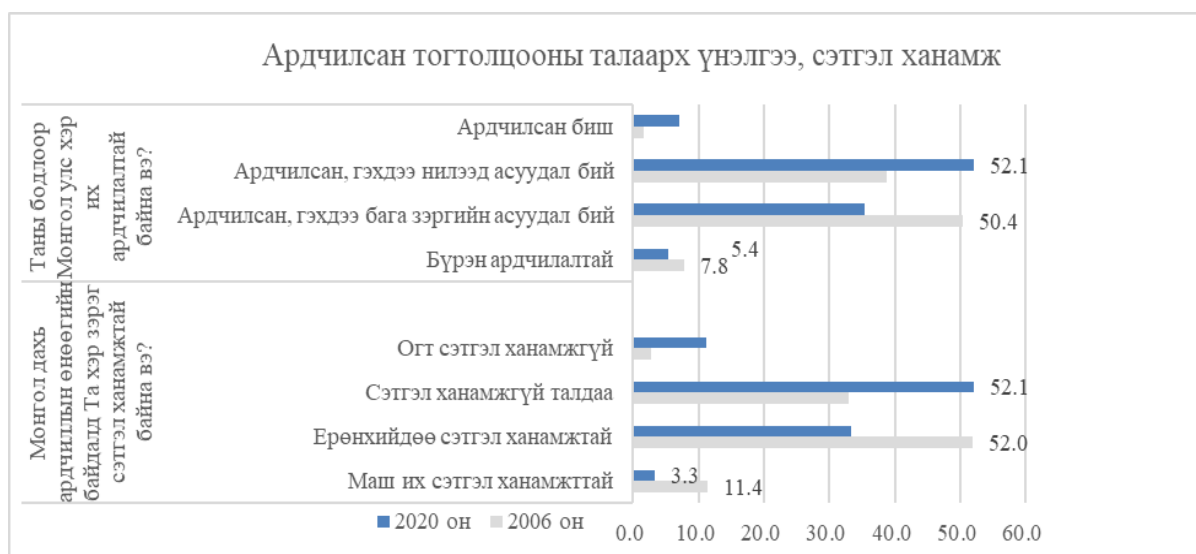
Ардчиллын хэрэгжилт, бэхжилтийг олон талаас нь судлан авч үзэх болсон ардчиллын орчин үеийн судалгааны арга зүйд ч энэхүү харилцан адилгүй байдлыг олон үзүүлэлтээр дэлгэрэнгүй авч үзэх болсон. Учир нь ардчиллын олон талт байдал улс орон бүрт өөр өөрөөр ажиглагддаг тул тэдгээр улсууд дахь эрх зүйн зохицуулалтаас илүү бодит улс төрийн ажиглалт, дүгнэлт, үнэлгээг чухалчлан үзэж байна. Экспертийн судалгааны арга зүй нь Coppedge, Michael, John Gerring, Steven Fish, Jan Teorell (2011) нарын судалгааны өгүүлэлд дэлгэрэнгүй тодорхойлогдсон байна.

Төлөөллийн ардчиллын бэхжилтэд төрийн институцийн нөлөө

Монгол Улс ардчилсан тогтолцоонд шилжсэнээр ардчилсан Үндсэн хуультай болж улмаар түүнд нийцсэн эрх зүйн шинэчлэлийг үе шаттайгаар хэрэгжүүлэн эрх мэдэл хуваарилах зарчмын дагуу төрийн институцууд бүрэлдэн төлөвшиж улс төрийн тогтолцоо бүхэлдээ ардчилсан шинж төрхийг олсон байна. Хэдийгээр Монгол Улс ардчиллыг амжилттай бэхжүүлж байгаа хэдий ч улс төрийн системийн тогтворгүй байдал, эрх мэдлийн институцуудын харилцан тэнцвэртэй байх механизм алдагдан, нийгэмд тэгш бус байдал үүсэн, авлигын үр нөлөөгөөр бий болсон орлогын тэгш бус байдал, ялагч бүхнийг эзэмшдэг улс төрийн сонгуулийн тогтолцооны сөрөг үр дагавар, улс төрийн намын дотоод институтжилт алдагдсан гэх мэт олон сорилтууд тулгарсаар байна. Гэхдээ ардчиллын бэхжилтэд учирч болох хамгийн том сорилт бол иргэдийн ардчиллын талаарх ойлголт төсөөлөл, ардчилалд итгэх итгэл алдрах тухай асуудал юм. Нөгөө талаас ардчиллын бэхжилтэд учирч буй сорилт гэдэг нь Үндсэн хуулиараа баталгаажуулсан төрийн институцуудын төлөвшил, цаашдын чиг хандлага, улс төрийн намын тогтолцоо болоод иргэний нийгмийн хөгжлийн зүй тогтолд учирч буй сорилт гэсэн үг юм.

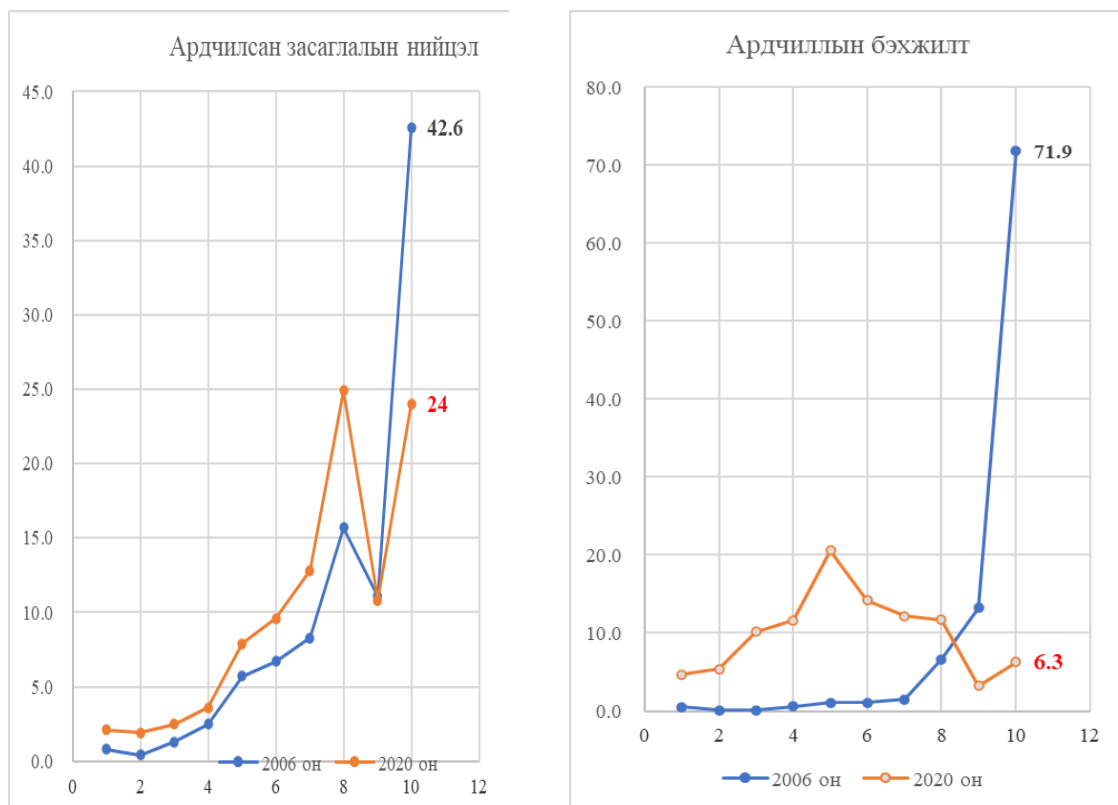
Судалгааны дүнгээс харахад ардчиллын өнөөгийн төлөв байдалд сэтгэл ханамж дундуур байгаа нь тогтолцооны хувьд бүрэн ардчилалтай биш гэж үзэж байгаатай нь холбоотой юм. Мөн дээрх судалгаанд ардчилсан засаглалын төлөв байдал нийгэм, улс төр, эдийн засгийн амьдралд гарч байгаа өөрчлөлт хоорондын нийцлийн талаарх үр дүнг харахад 2006-2020 онуудад аажмаар буурч олон түмний ардчиллаас хүлээж байсан үр дүн нийгэмд бий болоогүйг харуулж байна.

Зураг 1. Ардчилсан тогтолцооны талаарх үнэлгээ

(Эх сурвалж: “Азийн барометр” судалгаа. УТБА. 2006, 2020 он)

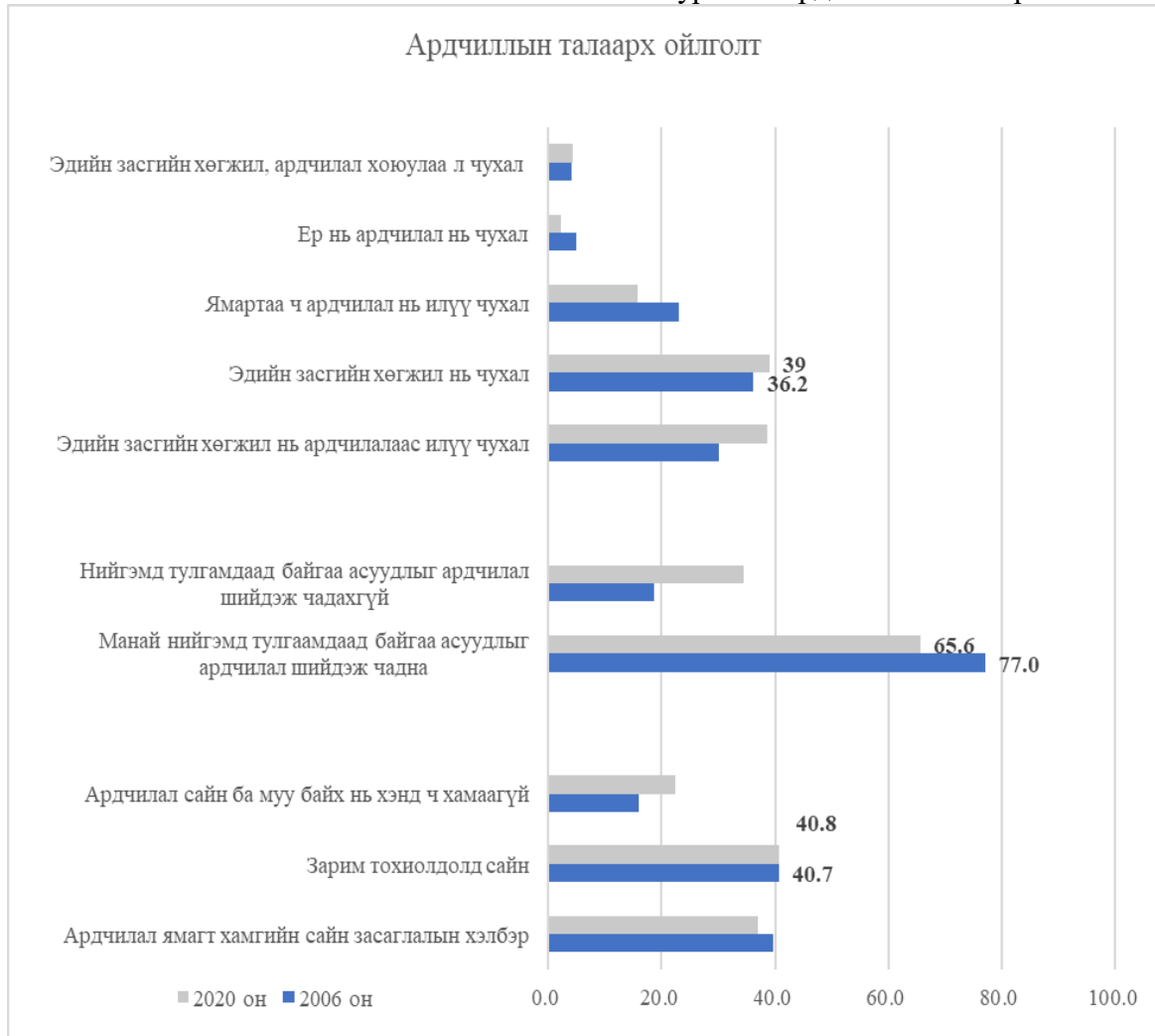
Зураг 2. Ардчилсан засаглалын нийцэл ба ардчиллын бэхжилт

(Эх сурвалж: “Азийн барометр” судалгаа. УТБА. 2006, 2020 он)

2006-2020 онуудад хийгдсэн “Азийн барометр судалгаа”-ны үр дүнгээс харахад иргэд ардчиллыг нийгэмд тулгамдаад байгаа асуудлуудыг шийдвэрлэх арга зам гэж үзэн ардчилсан хөгжлийн үр дүнд эдийн засгийн өсөлт бий болно гэсэн хүлээлттэй байсан нь харагдаж байна.

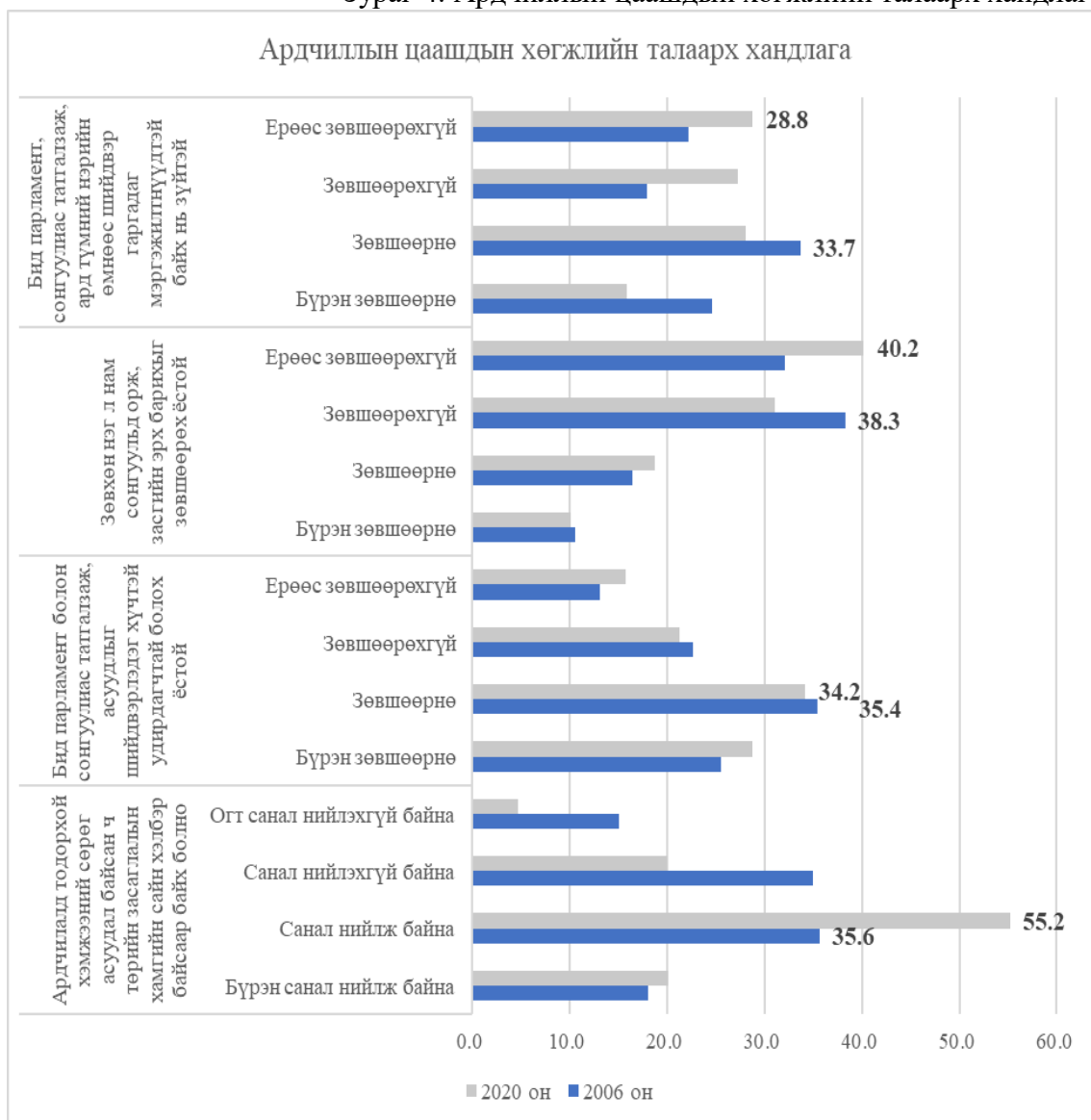
Зураг 3. Ардчиллын талаарх ойлголт

(Эх сурвалж: “Азийн барометр” судалгаа. УТБА. 2006, 2020 он)

Ардчиллын бэхжилтийг хангахад учирч буй сорилт, бэрхшээлүүд нь түүнээс татгалзах үндэслэл болохгүй гэдгийг судалгааны доорх үр дүн харуулж байна. Өөрөөр хэлбэл, ардчилалд тодорхой хэмжээний сөрөг асуудал байгаа хэдий ч энэ нь ардчилсан сонгууль, төлөөллийн ардчиллын илэрхийлэл болох парламентын тогтолцооноос татгалзах, нэг нам дангаар засаглах, хүчтэй удирдагчийг хүсэмжлэх хандлага олон нийтийн санаа бодолд давамгайлахгүй байгаа нь харагдаж байгаа юм.

Зураг 4. Ардчиллын цаашдын хөгжлийн талаарх хандлага

(Эх сурвалж: “Азийн барометр-2020” судалгаа. УТБА. 2006, 2020 он)

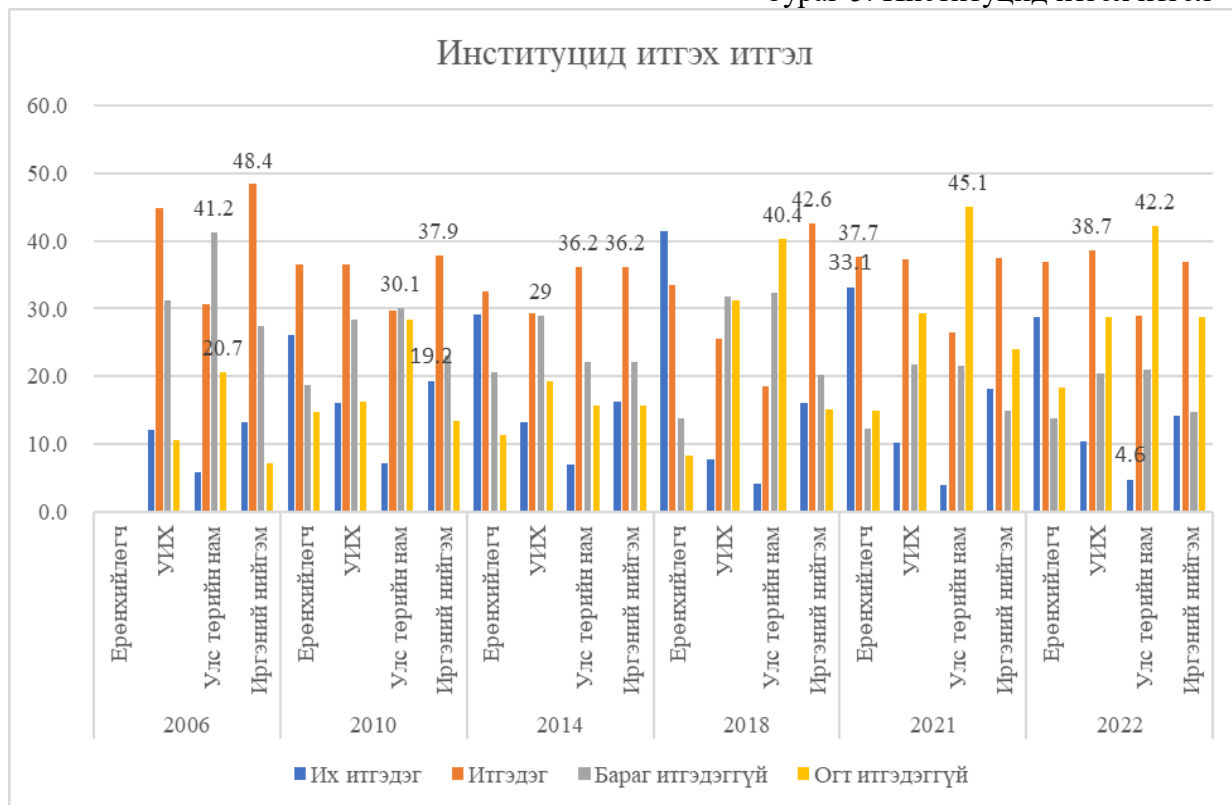
Ардчиллын талаарх олон түмний төсөөлөл, ардчиллын хөгжлөөс хүлээх үр дүн нь ардчиллын бэхжилтийг хангахад чиглэсэн төрийн болоод улс төрийн институцууд, иргэний нийгмийн хөгжил, ардчиллын бэхжилтийг хангахад чиглэсэн улс төрийн соёл оролцооны төлөвшилтэй шууд холбоотой байдаг. Иймд төлөөлийн ардчиллын бэхжилтийг хангахад төрийн болон улс төрийн институцуудтай холбоотой доорх хүчин зүйлүүдийг судлах шаардлагатай юм.

1. Төлөөлийн ардчиллын бэхжилтэд нөлөөлөх гол хүчин зүйл болох төрийн институцид итгэл олон түмний итгэл.
2. Бодлого боловсруулж, асуудал шийдвэрлэхэд төрийн болон улс төрийн институцийн үүрэг.
3. Төрийн болон улс төрийн институцүүдийн чадамж.

Төлөөлийн ардчиллын онолын үүднээс авч үзвэл, хууль тогтоох институц болох Улсын Их Хурал нь үндэсний нийтлэг арх ашгийг илэрхийлэн хамгаалж байдгаараа бүх нийтээр хүлээн зөвшөөрөгдсөн хууль ёсны байх шинжээ бүрдүүлж байдаг. Монгол

Улс парламентын тогтолцоонд шилжээд 30 жил болсон хэдий ч хууль тогтоох институцийн ард түмнийг төлөөлөх чиг үүрэг багасах, төлөөллийн ардчиллыг бэхжүүлэхэд чиглэсэн үндсэн үүрэг нь бүдгэрэх, улмаар институцид итгэх олон түмний итгэл буурах байдал сүүлийн жилүүдэд ажиглагдаж байна.

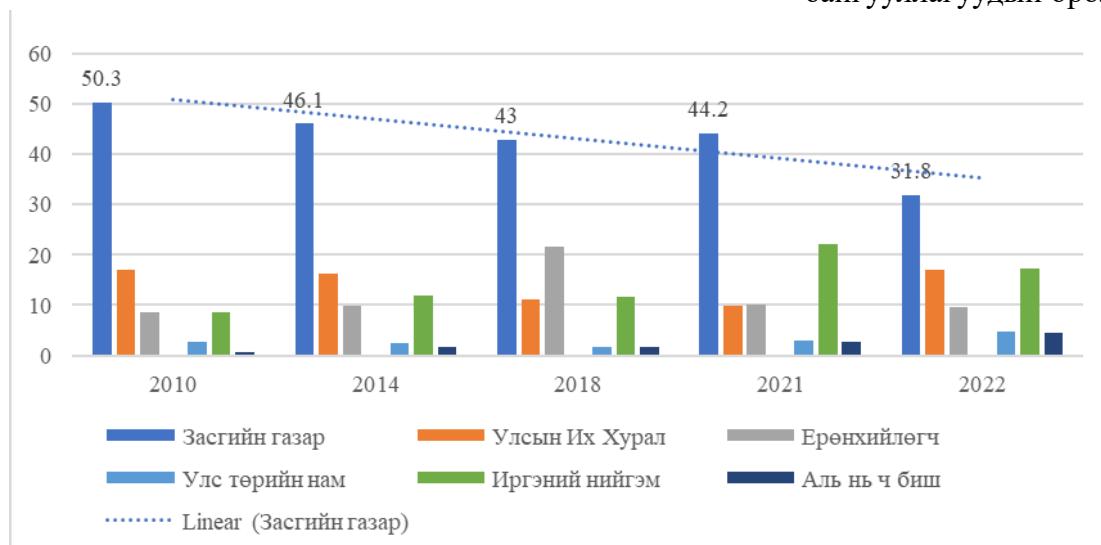
Зураг 5. Институцид итгэх итгэл

(Эх сурвалж: “Улс төрийн барометр-2010-2020” судалгаа. Сант Марал сан)

Энэ нь тухайн институцууд тогтолцооны төлөвшил, үйл ажиллагааны харилцан үйлчлэл нь төлөөллийн ардчиллыг бэхжүүлэхэд сорилт болсоор байгааг харуулж байна. Өөрөөр хэлбэл, төрийн институцуудын үйл ажиллагааны уялдаа сул, улс төрийн намуудын төлөвшил сул, сонгуулийн тогтолцоо боловсронгуй бус байгаатай холбож ойлгож болохоор байна. Мөн УИХ-ын дотооддоо болон Засгийн газарт тавих хяналт улам бүр суларч, засаглалын институцуудын хараат бус бие даан ажиллах зарчим алдагдсаар байгаатай холбоотой юм.

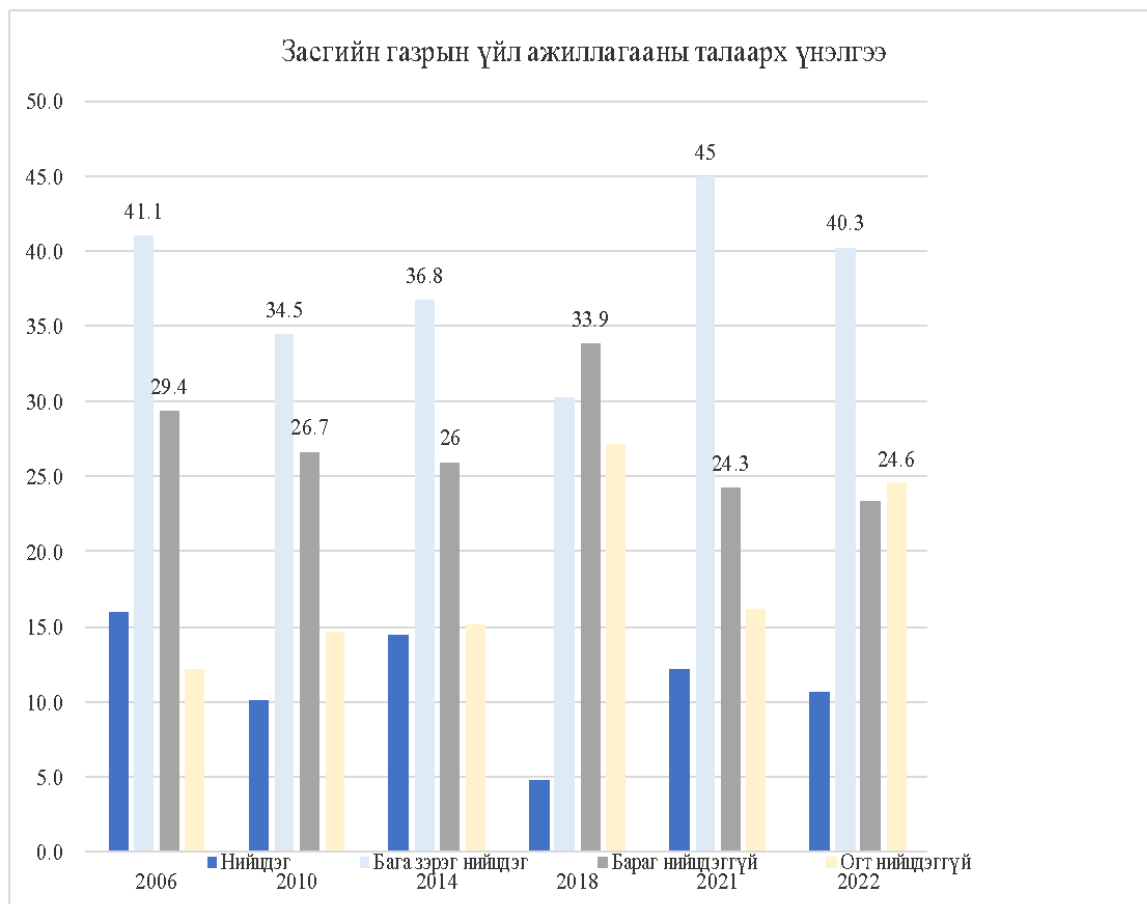
Зураг 6. Асуудал шийдвэрлэхэд төрийн, улс төрийн институт ба иргэний нийгмийн байгууллагуудын оролцоо

(Эх сурвалж: “Улс төрийн барометр-2010-2020” судалгаа. Сант Марал сан)

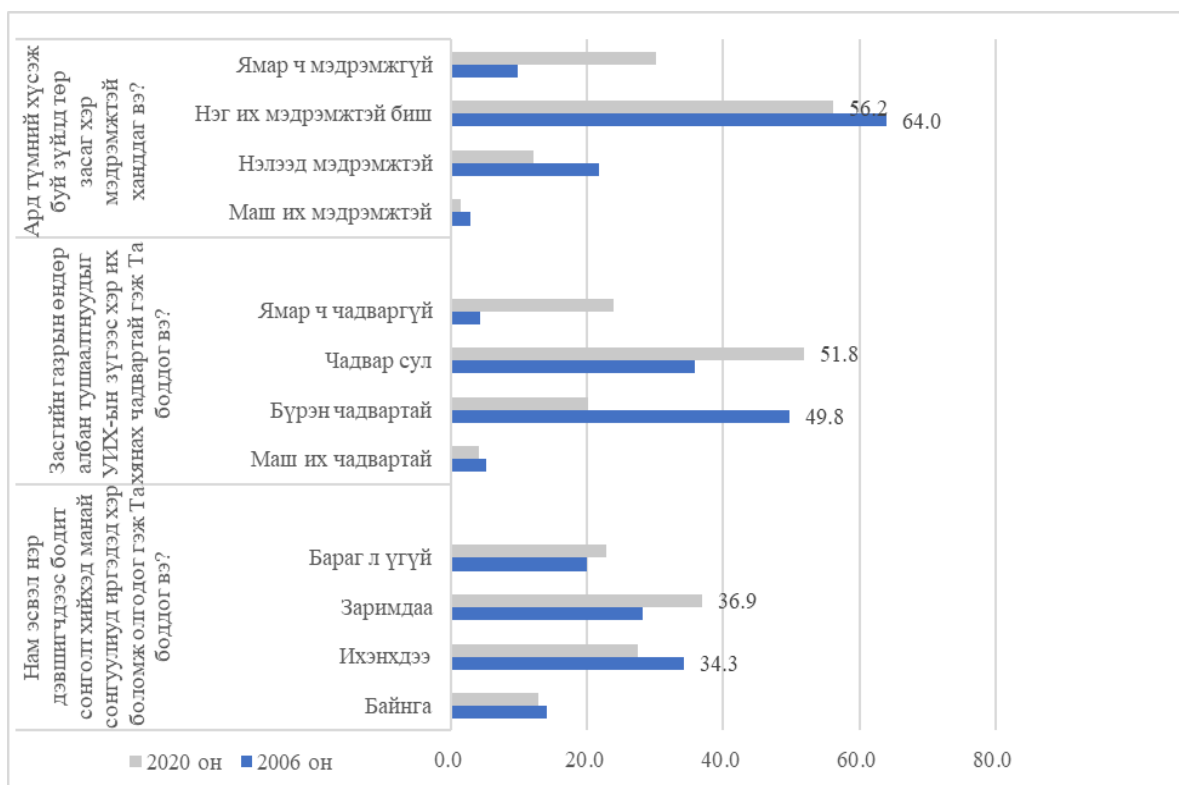
Улс төрийн шийдвэр боловсруулах үйл явцад төрийн институт болон улс төрийн нам, иргэний нийгмийн оролцоог авч үзэхэд гүйцэтгэх засаглалын институцийн оролцоо бусад институцуудаас давамгайл байгаа нь ажиглагдсан хэдий ч аажмаар буурч байгаа нь бас харагдаж байна. Мөн Засгийн газрын үйл ажиллагааны талаарх үнэлгээнээс харахад “бүрэн нийцэж байна” гэсэн хариултын хувь “огт нийцэхгүй байна”, “бараг нийцдэггүй” гэсэн сонголтуудаас бага хувийг эзэлж байна. Энэ нь манай улсын хувьд 1992 оны ардчилсан Үндсэн Хууль батлагдсанаас хойшхи Засгийн газрын бүрэн эрхийн хугацааг авч үзэхэд хоёрхон Засгийн газар бүрэн эрхийн хугацаагаа дуусгаж, бусад нь бүгд хугацаанаас өмнө огцорч гүйцэтгэх засаглалын институцийн тогтвортой байдал алдагдсантай холбоотой юм. Мөн хууль тогтоох институт болон, гүйцэтгэх институцийн бүрэлдэхүүнийг хольж улмаар улс төрийн болон төрийн үйл ажиллагааг нэг чиглэлд явуулах болж эрх баригч улс төрийн хүчин сонгуулийн хуулийг өөрт ашигтай байдлаар өөрчлөн сонгуулийн тогтолцооны сөрөг талыг улам бүр нэмэгдүүлэн, төрийн институцуудын тогтвортой ажиллах үндсийг алдагдуулсантай холбоотой юм.

Зураг 7. Засгийн газрын үйл ажиллагааны талаарх үнэлгээ

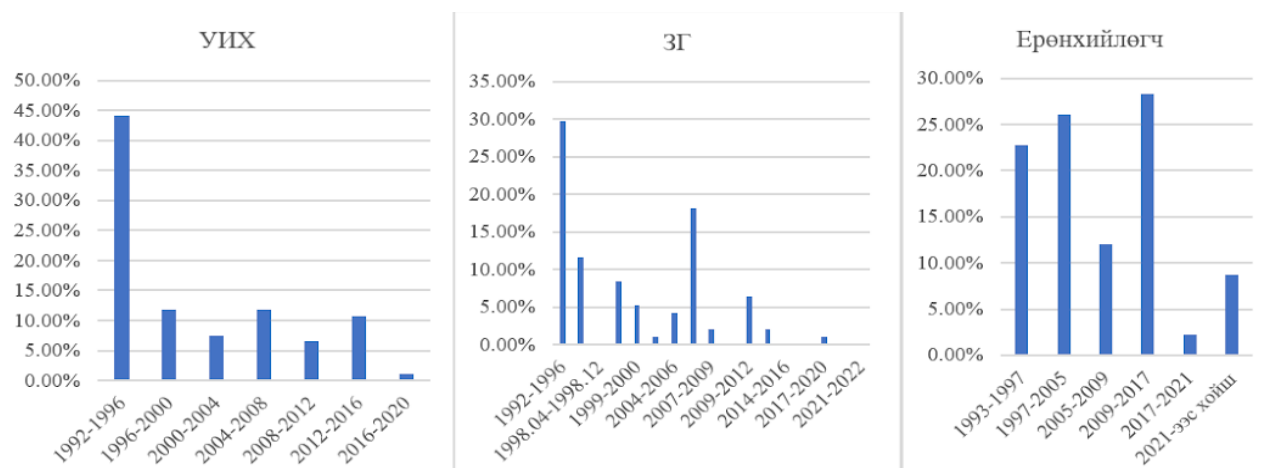
(Эх сурвалж: “Улс төрийн барометр-2010-2020” судалгаа. Сант Марал сан)

“Азийн барометр судалгаа”-ны үр дүнг харахад улс төрийн системд ард түмний зүгээс ирж байгаа шаардлагад төрийн институцууд төдийлөн мэдрэмжтэй бус ханддаг байна. Сонгогчийн хувьд нам, нэр дэвшигчийн талаар бодит сонголт хийх боломжтой болж байгаа хэдий ч нөгөө талаар нийт ард түмний төлөөллийн институц болох УИХ-ын зүгээс Засгийн газарт тавих хяналт аажмаар буурч байгаа төлөв харагдаж байна.

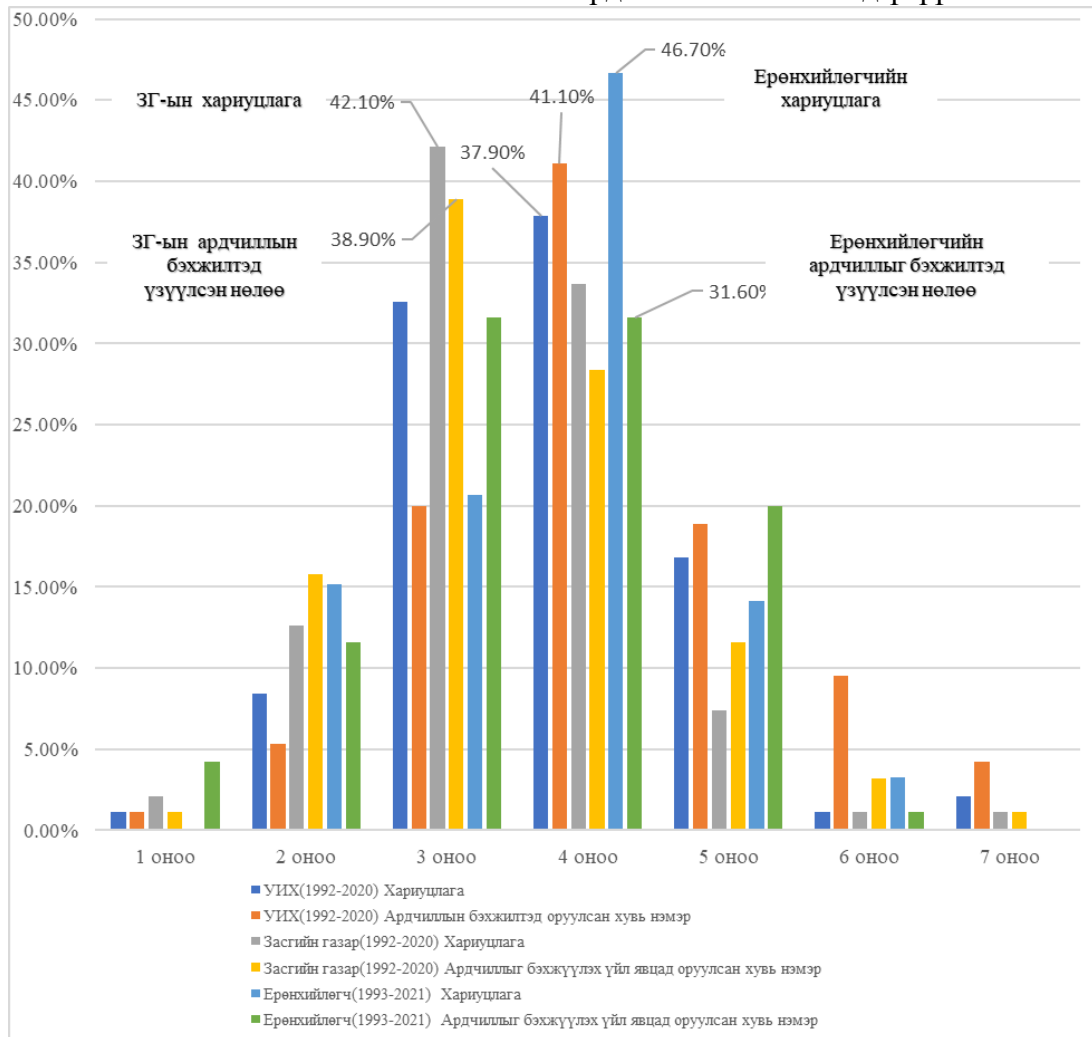
Төрийн институцийн хөгжилд нөлөөлөх хүчин зүйлийг тодорхойлохдоо институцийн хариуцлага, институцийн нэр хүнд, ардчиллыг бэхжүүлэхэд хүлээсэн үүрэг гэсэн үндсэн 3 хүчин зүйлийг авч үзсэн.

Зураг 13. Төрийн институцийн нэр хүнд

(Эх сурвалж: Монголын улс төрийн хөгжил 1990 оноос хойш: үйл явц, харилцаа, хандлага сэдэвт төслийн хүрээнд хийсэн екпертийн судалгаа. МУИС-ийн Улс төр судлалын тэнхим, Ардчилал судлалын төв. 2022 он)

Зураг 14. Засгийн газар болон Ерөнхийлөгчийн хариуцлага, ардчиллын бэхжилтэд үзүүлсэн нөлөө

(Эх сурвалж: Монголын улс төрийн хөгжил 1990 оноос хойш: үйл явц, харилцаа, хандлага сэдэвт төслийн хүрээнд хийсэн екпертийн судалгаа. МУИС-ийн Улс төр судлалын тэнхим, Ардчилал судлалын төв. 2022 он)

Төрийн институцийн хөгжил ба төрийн институцийн нэр хүндийн хамаарал нь 0.323*, төрийн институцийн хөгжил ба ардчиллыг бэхжүүлэхэд хүлээсэн үүргийн хамаарал нь 0.370*, төрийн институцийн хөгжил ба төрийн институцийн хариуцлагын хамаарал нь 0.767* нэгж байна. Эндээс авч үзвэл Төрийн институцийн хөгжил нь төрийн институцийн хариуцлагаас хамгийн их буюу 0.767 нэгжээр, төрийн институцийн нэр хүнд(х11)ээс хамгийн бага буюу 0.323 нэгжээр эерэг хамаарч байна. Өөрөөр хэлбэл, төрийн институцийн хөгжилд хамгийн их ахиц бий болгохын тулд институцийн хариуцлагад илүү их анхаарах шаардлагатай буюу төрийн институцийн хариуцлагыг нэг нэгжээр нэмэгдүүлэхэд төрийн институцийн хөгжилд 0.767 нэгжийн эерэг өөрчлөлт бий болох боломжтой болохыг дээрх хамаарлын шинжилгээ харуулж байна. Улс төрийн институцийн хөгжил ба улс төрийн намын бүтэц, зохион байгуулалтын хамаарал нь 0.468*, улс төрийн институцийн хөгжил ба улс төрийн намын гишүүнчлэл, хүний нөөцийн асуудлын хамаарал нь 0.384*, улс төрийн хөгжил ба улс төрийн намын санхүүжилтийн хамаарал нь 0.563* байна. Эндээс авч үзвэл улс төрийн институцийн хөгжил нь улс төрийн намын санхүүжилтаас хамгийн их буюу 0.563 нэгжээр, улс төрийн намын гишүүнчлэл, хүний нөөцийн асуудлаас хамгийн бага буюу 0.384

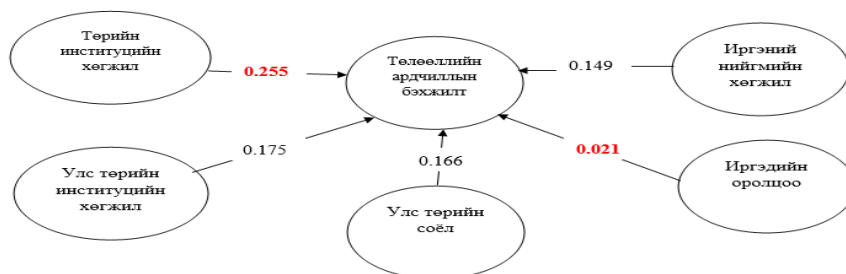
нэгжээр эерэг хамаарч байна.

Төлөөллийн ардчилал төрийн институцүүдийн хууль боловсруулах, бодлого төлөвлөх шийдвэр гаргах үйл явцад иргэдийн төлөөллийг хангаж чадаж байгаа эсэхээр хэмжигдэнэ. Энэхүү судалгааны үр дүнгээс харахад хөгжлийн бэрхшээлтэй иргэдийн оролцооноос 0.175*, залуучуудын оролцооноос 0.138*, ахмадуудын оролцооноос 0.204*, эмэгтэйчүүдийн оролцооноос 0.164*, амьжиргааны баталгаажих түвшнээс доогуур орлоготой иргэдийн оролцооноос 0.167*, үндэсний цөөнхийн оролцооноос 0.175*, малчдын оролцооноос 0.199*, алслагдсан орон нутагт оршин суугчдын оролцооноос 0.180* нэгжээр тус тус хамаарч байна. Эндээс авч үзвэл, иргэдийн оролцоо нь ахмадуудаас хамгийн их буюу 0.204 нэгжээр, залуучууд /18-35/ үеийнхнээс хамгийн бага буюу 0.138 нэгжээр эерэг хамаарч байна.

Иргэний нийгмийн байгууллагуудын хөгжилд боловсролын төлөөх төрийн бус байгууллагууд 0.176* нэгжээр, эмэгтэйчүүдийн эрхийг хамгаалах байгууллагууд 0.187* нэгжээр, хүүхдийн эрхийг хамгаалах байгууллагууд 0.175* нэгжээр, хөгжлийн бэрхшээлтэй иргэдийн эрхийг хамгаалах байгууллагууд 0.182* нэгжээр, малчдын эрх ашгийг хамгаалах байгууллагууд 0.174* нэгжээр, нийгмийн бусад хөдөлгөөнүүд 0.156* нэгжээр, цахим хөдөлгөөн, социал санаачилга арга хэмжээнүүд 0.202* нэгжээр, шашны байгууллага, холбоод 0.177* нэгжээр тус тус нөлөөлсөн байна. Эндээс иргэний нийгмийн байгууллагуудын хөгжилд цахимаар явагддаг социал хөдөлгөөн, санаачилга, арга хэмжээнүүд хамгийн их буюу 0.202 нэгжээр, нийгмийн хөдөлгөөнүүд бусад хөдөлгөөнүүдээс хамгийн бага буюу 0.156 нэгжээр эерэг хамаарч байгаа нь харагдаж байна.

Ардчиллын бэхжилтэд иргэдийн улс төрийн соёл төлөвшил хэрхэн нөлөөлж байгааг судлахад улс төрийн ардчилсан соёлын хөгжилд иргэдийн улс төрийн оролцоо 0.205* нэгжээр, иргэдийн төр засгийг хүндэтгэх байдал 0.158* нэгжээр, иргэдийн улс төрийн боловсрол 0.140* нэгжээр, иргэдийн төр засгийн шийдвэрийг хүлээн зөвшөөрөх байдал 0.157* нэгжээр, улс төрийн систем, үйл явцын талаарх мэдлэг 0.187* нэгжээр, төр түүний институцид итгэх итгэл 0.157* нэгжээр, улс төрийн институцийн талаарх үнэлэмж 0.150* нэгжээр, төр засгийн талаарх төрийн институцийн талаарх үнэлэмж 0.171* нэгжээр тус тус нөлөөлж байна.

Зураг 15. Ардчиллын бэхжилтэд нөлөөлсөн хүчин зүйлүүдийн хамаарлын шинжилгээ

(Эх сурвалж: Монголын улс төрийн хөгжил 1990 оноос хойш: үйл явц, харилцаа, хандлага сэдэвт төслийн хүрээнд хийсэн екпертийн судалгаа. МУИС-ийн Улс төр судлалын тэнхим, Ардчилал судлалын төв. 2022 он)

Эндээс улс төрийн соёл төлөвшил нь иргэдийн улс төрийн оролцооноос хамгийн их буюу 0.205 нэгжээр, иргэдийн улс төрийн боловсролоос хамгийн бага буюу 0.140 нэгжээр эерэг хамаарч байна.

Дээрх хүчин зүйлүүдийг ардчиллын хөгжилд хэрхэн нөлөөлснийг судлаж үзэхэд төрийн институцийн хөгжил 0.255* нэгжээр, улс төрийн институцийн хөгжил 0.175* нэгжээр, иргэдийн оролцоо 0.021* нэгжээр, иргэний нийгмийн хөгжил 0.149* нэгжээр, улс төрийн соёлын төлөвшил 0.166* нэгжээр тус тус нөлөөлсөн байна. Эндээс харвал, ардчиллын хөгжил нь төрийн институцийн хөгжлөөс хамгийн их буюу 0.255 нэгжээр, иргэдийн оролцооноос хамгийн бага буюу 0.021 нэгжээр эерэг хамаарч байна

Төлөөллийн ардчиллын бэхжилтэд улс төрийн институцийн нөлөө

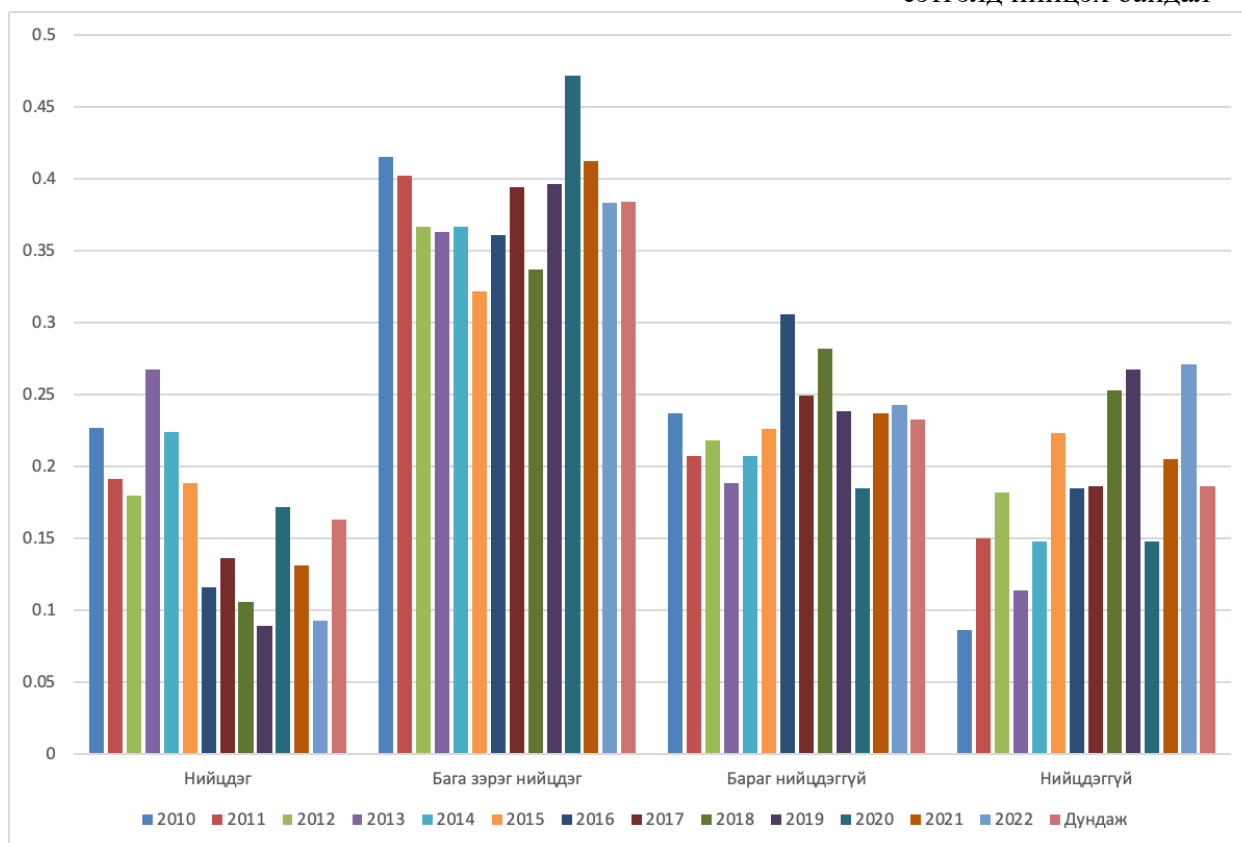
Дэлхий дахинд ардчиллын олон хэв загвар бүрэлдэн хөгжиж буй хэдий ч төлөөллийн ардчилал, түүний ололт амжилт, уналтын олон шалтгааныг улс төрийн намтай холбон тайлбарлаж ирсэн. Улс төрийн нам нь иргэд төрөө эмхлэн байгуулах оролцооны суваг, бүгд найрамдах засаглалын үндсэн “хэрэгсэл” болон хөгжихдөө сонгуульт ардчилал буюу төлөөллийн ардчиллын үндсэн институц болон төлөвшжээ. Энэ агуулга, ач холбогдлоор нь намыг төлөөллийн ардчиллын үндсэн, гол элемент гэж үзэхийн сацуу улс төрийн ач холбогдлоор нь төрөөс илүү үнэлж, цэгнэх нь бий.

Төлөөлөл нь ардчилсан нийгэмд иргэдийн зохион байгуулах гол зарчим байсаар ирсэн. Иргэдийн улс төрд идэвхтэй оролцох боломжийг нэмэгдүүлэх, тэдний ашиг сонирхлыг төлөөлөх хоорондын тэнцвэрт байдлыг хангахад төлөөллийн ардчиллын мөн чанар оршдог. Тийм байж чадвал ард түмэн хүлээн зөвшөөрдөг. Төлөөллийн ардчиллыг хөгжүүлэхэд нам дараах хэдэн чухал үүргийг гүйцэтгэдэг гэж үзэж болно.

Нэг. Нам бол ардчиллын үндсэн институц мөн. А.Линкольны хэлснээр “Ардчилал бол ард түмний төлөө, ард түмний оролцоотой, ард түмний өөрсдийнх нь байгуулсан засаг” гэж үзэх юм бол тэрхүү оролцооны үндсэн суваг нь улс төрийн нам юм. Тиймээс орчин үед намгүйгээр ардчиллыг төсөөлөх аргагүй, ардчилалгүйгээр намыг хөгжүүлэх боломжгүй. Намууд ардчиллыг бүтээдэг (Ж.Тертогтох, 2014) бол ардчилал намыг төлөвшүүлж, хөгжүүлдэг. Төлөөллийн ардчиллын суурь зарчмуудыг хэрэгжүүлэхэд намын үүрэг роль улам бүр нэмэгдэж байгааг судлаачид онцолж байна (Gunther R L. J., 2009).

Нөгөө талаар иргэний улс төрийн эрх, эрх чөлөөг дээдэлж, хангахад улс төрийн намын үүрэг улам өсөн нэмэгдэж байна. Нам нийгмийг гэгээрүүлэх, иргэдийн улс төрийн боловсролыг дээшлүүлэхэд онцгой анхаарах болсон. Үүний үр дүнд иргэдийн ухамсартай оролцоо өсөн нэмэгдэж, улс төрийн эрхээ эдлэх, эрх зөрчигдөхөөс сэргийлэх, тэгш эрхийг хангах зэрэг өргөн боломжийг нээсэн нь төлөөллийн ардчиллын чанарт шууд нөлөөлдөг болсон. Олон улсад хүлээн зөвшөөрөгдсөн Фрийдом Хаусын судалгаагаар Монгол Улсад иргэний улс төрийн эрх, эрх чөлөөний зэрэглэлийн дундаж (1.0-2.5 оноо эрх чөлөөт, 3.0-5.0 оноо хагас эрх чөлөөт, 5.5-7.0 оноо эрх чөлөөгүй) 2012 оны байдлаар 2.0 оноогоор “чөлөөт” гэсэн ангилалд багтсан бол 2018 оны байдлаар мөн л 2.0 оноогоор “чөлөөт” (<https://freedomhouse.org/sites/default/files/>, 2020) гэсэн ангилалдаа хэвээрээ байна. Олон улсын байгууллагын судалгаагаар улс төрийн эрх, эрх чөлөөгөөрөө “чөлөөт” гэсэн ангилалд багтаж буй хэдий ч түүний хэрэгжилтийг бодитойгоор үнэлэх зайлшгүй шаардлагатай байгаа юм. Монголд хийгдсэн зарим судалгааны дүнгээс харахад өнөөгийн улс төрийн тогтолцоо, иргэний улс төрийн эрх, эрх чөлөөний хэрэгжилт нийгэм, эдийн засгийн нөхцөл, орлогын ялгаатай байдлаас үүдсэн сорилтууд байсаар байгааг тэмдэглэж байна.

Зураг 9. Өнөөгийн ардчилал болон улс төрийн тогтолцоо сэтгэлд нийцэх байдал

(Эх сурвалж: “Улс төрийн барометр. 2010-2022” судалгаа. Сант Марал сан)

Хоёр. Нам бол улс төрд төлөөллийн ардчиллыг хэрэгжүүлэх үндсэн механизм. Орчин үеийн агуулгаараа нам болон сонгууль нэг цаг хугацаанд үүсэн, хөгжиж ирсэн. Нам үүссэн цагаасаа л төлөөллийн байгууллага байсан төдийгүй өдгөө ч энэ чанараа гээгээгүй. Нам нь төлөөллийн хоёрдмол шинжийг өөртөө агуулж байдаг онцлогтой институц. Нам дотооддоо намын лидерээс эхлэн намын дээд, дунд, доод шатанд гишүүд, дэмжигчдээс сонгогдсон сонгуульта албан тушаалтнуудаар цөмөө бүрдүүлдэг бол, гадна талдаа иргэд сонгогчдын дэмжлэгээр төрийн төлөөллийн байгууллагад сонгогдсон гишүүдээрээ дамжуулан өөрийн бодлогоо нийгэмд хэрэгжүүлдэг. Эндээс нам бол нийгмийн төлөөллийг хэрэгжүүлдэг улс төрийн үндсэн институц мөн.

Харин намууд төлөөллийг хэрэгжүүлэх онцлог, арга хэлбэрээрээ өөр хоорондоо ялгаатай. Энэхүү ялгаатай байдлыг эш үндэс болгон судлаачид элит нам, олон түмний нам, боловсон хүчний нам, өргөн хүрээний нам, картель нам гэх зэргээр хэв маягчилж ангилдаг. Орчин үед ардчиллын ололт амжилт, түүний чанар, бэхжилтийн үр дүнд намын хөгжилд таатай боломжуудыг нээсэн явдал нь намын шинэ хэв маягууд бий болох бодит нөхцөлийг бүрдүүлсэн. Нөгөө талаар намын хөгжлийн үйл явц эрчимжих, шинэ ойлголт, хандлагуудаар баяжиж буй явдал нь төлөөллийн ардчилал түүний хамрах хүрээ тэлж байгаа үйл явц гэж ойлгож болно.

Гурав. Нам бол улс төрийн коммуникацийг хөгжүүлэгч институц юм. Орчин үеийн төлөөллийн ардчилалд улс төрийн намын хөгжил онцгой байр суурь эзэлж байна. Ардчиллын чанар, иргэдийн оролцооны олон талт хэлбэрүүд бий болж байгаатай уялдуулан улс төрийн намын бодлого, үйл ажиллагаанд зарчмын томоохон шинэчлэл явагдаж байна. Үүний нэг тод илрэл бол “дигитал нам” (Gerbaudo, The Digital Party: Political Organization and Online Democracy, 2019, p. 4) юм. Уламжлалт

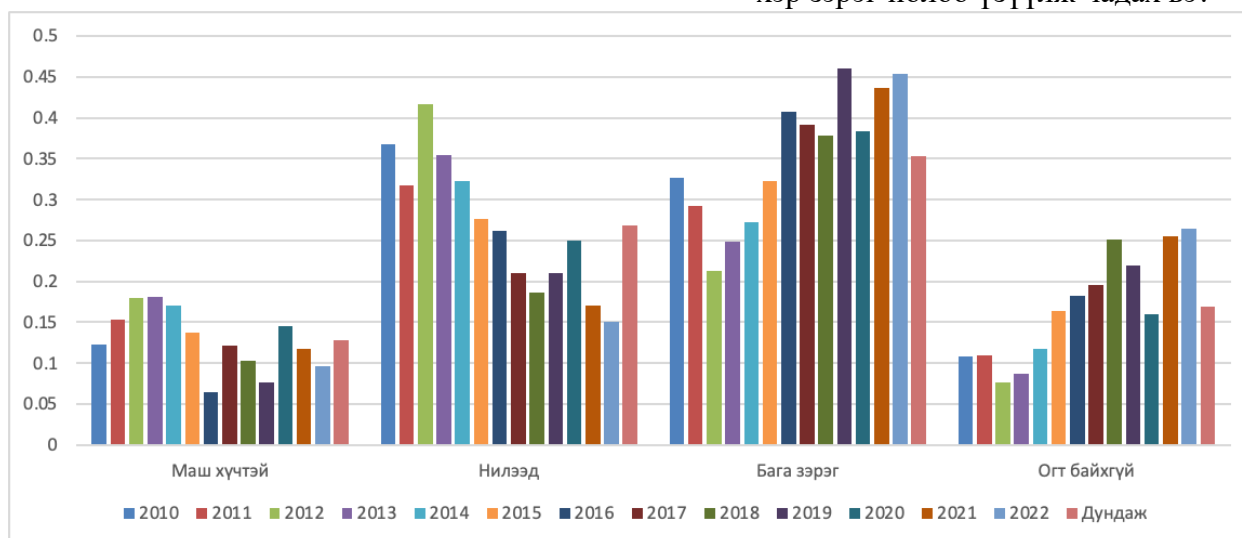
хандлагаас дижитал намын үүрэг орчин үеийн улс төр, сонгуульд оролцож саналаа өгөхөөс хөндийрсөн, ардчиллын үнэ цэнийг төдийлөн ойлгохгүй байгаа сонгогчдод хүрэх, намын үйл ажиллагааг идэвхтэй явуулах боломжийг олгож болохоор болсон байна.

Төлөөллийн ардчиллын бэхжилт ба Монголын улс төрийн намууд

1992 оны Үндсэн хуулиар парламентын засаглалыг сонгож, олон намын системийг төлөвшүүлэх ардчилсан шилжилтийн үйл явц Монгол Улсад төлөөллийн ардчиллыг бэхжүүлэх хөрс суурийг тавьсан. Төлөөллийн ардчиллыг бэхжүүлэхэд улс төрийн намууд маш чухал үүрэг гүйцэтгэж ирсэн, цаашдаа ч намуудын үүрэг, хариуцлага улам бүр өсөх хандлагатай байна. Сүүлийн жилүүдэд төлөөллийн ардчиллын мөн чанар алдагдлаа, сонгуульд дарангуйллын шинжүүд илрэх боллоо, нэг намын олон жилийн засаглал олон ургальч үзэл, улс төрийн тавцан дахь намуудын өрсөлдөөний гарааны тэгш нөхцөл, боломжийг улам бүр хумьж байна гэх зэрэг өргөн хүрээний шүүмжлэл иргэд, иргэний нийгмийн байгууллага, намуудыг зүгээс байнга гарах боллоо. Иймд төлөөллийн ардчиллын өнөөгийн байдал, түүнд намуудын гүйцэтгэж буй үүрэг, хариуцлагыг улам нарийвчлан авч үзэх шаардлага бодитойгоор тулгарч байна.

Үүний тулд төлөөллийн ардчиллын хөгжил, бэхжилтийн өнөөгийн дүр зургийг тодруулах хэрэгтэй. Удирдлагын Академиас хийсэн судалгаанд (Г.Чулуунбаатар Ш. 2021) төлөөллийн ардчилал гэх ойлголтын шинж чанарыг илэрхийлэх үндсэн гурван зарчим болох “иргэний эрх чөлөө”, “иргэний хяналт”, “иргэний тэгш эрх” гэсэн гурван багц дэд үзүүлэлтийг сонгож судалсан байна. Судалгааны дүнгээс нэгд, иргэний эрх чөлөө, тэгш эрх, иргэний хяналттай байх тухай ойлголт Монгол Улсын Үндсэн хууль болон бусад хууль тогтоомжинд тусгагдсан, хоёрт, ардчилсан засаглалын онолын концепцийн ойлголт судлагдсан хэдий ч нийтийн хүртээл болоогүй, гуравт, Монгол Улсын төрийн байгуулал дахь төрийн институцийн үйл ажиллагааны чиг үүрэг, харилцан хамаарлын хүрээнд онолын зөрүүтэй ойлголт хуульчлагдсан, дөрөвт, төрийн байгууллын институцийн үйл ажиллагааны зарчим хэт тунхаглалын чанартай бөгөөд иргэний “эрх чөлөө, иргэний тэгш эрх, иргэний хяналт”-тай байх зарчимд чиглэгдээгүй байна гэсэн зарчмын шинжтэй дүгнэлтийг хийсэн байна. (Г.Чулуунбаатар Ш. , 2021) Төрийн институцийг ингэж үнэлж дүгнэсэн байгаа бол иргэдийн улс төрийн эвлэлдэн нэгдэх эрхийн нэг хэлбэр болсон улс төрийн намуудын төлөөлөх чадварыг иргэд хэрхэн үнэлж дүгнэснийг дараах судалгаанаас харъя.

Зураг 10. Таны бодлоор манай өнөөгийн сонгогчид улс төрийн бодлогод хэр зэрэг нөлөө үзүүлж чадах вэ?

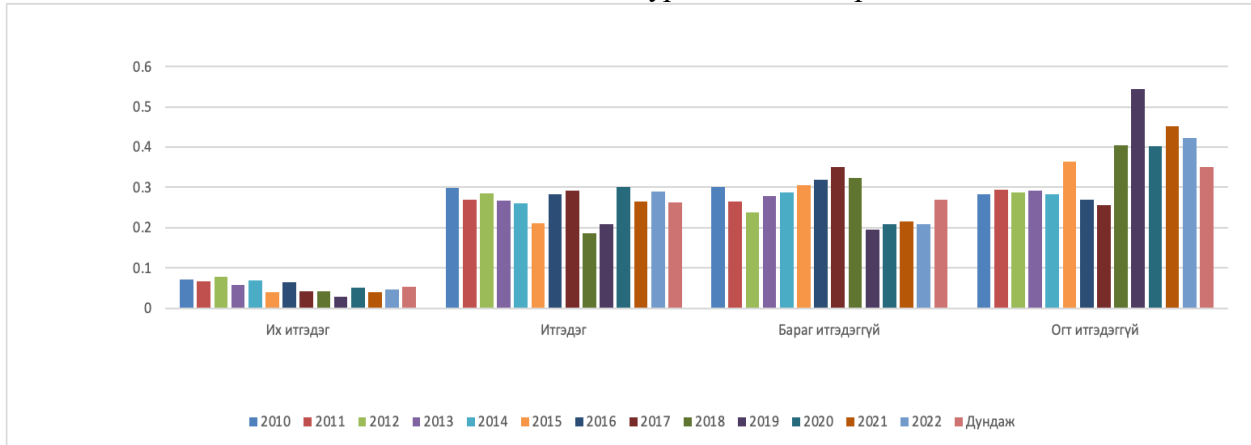
(Эх сурвалж: “Улс төрийн барометр. 2010-2020” судалгаа. Сант Марал сан)

Дээрх судалгааны дүнгээс харахад манай улс төрийн намууд иргэдийн эвлэлдэн нэгдэх эрх, эрх чөлөө, тэдний санаа бодлыг илэрхийлэх, хэрэгцээ шаардлагад нийцсэн бодлого, үйл ажиллагаа явуулж буй эсэх тал дээр маш хангалтгүй үнэлгээ, үнэлэмжийг авсан байна. Өөрөөр хэлбэл судалгаанд оролцогсодын 50 ба түүнээс дээш хувь нь намыг сөргөөр үнэлсэн байгаа нь цаашид намууд төлөөллийн үүрэг, хариуцлагаа дээшлүүлэх, парламент дахь бодлого, үйл ажиллагаандаа дүгнэлт хийх цаг ирсэн гэж үзэхэд хүргэж байна. Төр нь ч төрийн эрхийг барьж буй болон бодлого шийдвэрт оролцож буй намууд, бодлогын гадна байгаа намууд ч ялгаагүй Монголын ардчилал өдий хүртэл “амь бөхтэй” явж ирсэний баталгаа болж буй төлөөллийн ардчиллыг сонголтоосоо урхахгүйгээр түүнд учирч буй сорилтуудыг даван туулах замаар улам бэхжүүлэх, чанаржуулахад цаашид анхаарах цаг болсоныг илтгэж байна.

Дэлхий дахинд ардчиллын хувь заяа ээдрээтэй, эргэлт буцалттай, далайн давлагаа мэт түрэлт, таталттай явж ирсэн. Тэр дундаа Ази тив дэх ардчилал маш эмзэг. Ази тивийн ардчиллын баян бүрд гэж нэрлэгдэж буй Монгол Улсын ардчилал түүнийг хадгалж, хамгаалахад чухал үүрэг гүйцэтгэж буй төлөөллийн ардчилал, парламентын засаглалаа бэхжүүлэхэд бид чухам юу хийж чадах вэ?.

Юуны урьд улс төрийн намын төлөвшилт, хөгжилд онцгой анхаарах явдал чухал юм. Улс төрийн намуудын нэр хүнд жилээс жилд буурсаар байна. 2012 он буюу одоогоос 10 жилийн өмнө намуудыг үнэлэх иргэдийн үнэлэмж 45% орчим (судалгаа, 2012) байсан бол арван жилийн дараа буюу 2022 оны байдлаар хамгийн итгэл алдарсан инсититуцийн хоёрдугаарт эрэмблэгдсэн байна.

Зураг 11. Улс төрийн намд итгэдэг байдал

(Эх сурвалж: “Улс төрийн барометр. 2010-2020” судалгаа. Сант Марал сан)

Монголын улс төрийн намыг үнэлэх үнэлэмж ийнхүү буурахад юу нөлөөлөв. Хоёр суурь хүчин зүйл нөлөөлсөн гэж үзэж болно. Үүнд:

1. Намын төлөөлөх чадвар түүний институцжилт. Монголын улс төрийн намуудад үзэл баримтлал, үнэт зүйлс, бүтэц зохион байгуулалт, үйл ажиллагааны институцжилт маш сул явж ирсэн. Институцжилтийг хангах эрх зүйн орчинг боловсронгуй болгох үйл явц удаашралтай байна. 1990 онд батлагдсан улс төрийн намын тухай хуульд 2007 онд “косметик” шинжтэй өөрчлөлт орсоноос өөрөөр ахиц дэвшил гараагүй байна. Улс төрийн намууд үзэл баримтлал, үнэт зүйлсээ намын их, бага хурал зөвлөгөөнүүдээрээ нийтэд зарлан тунхагладаг боловч түүнийгээ амьдралд хэрэгжүүлэх, нийгмийн амьдралд бодит байдал болгоход чиглэсэн үйл ажиллагааг явуулдаггүй “тунхаглал”-ын хэлбэрээр нь хадгалсаар өнөөг хүрсэн. Үндсэндээ намын бодлогыг тухайн намын үзэл баримтлал, үнэт зүйлсийг эрхэмлэж ойлгосон гишүүд, дэмжигчдийн оролцоог хангах байдлаар биш намын удирдлагад байгаа цөөхөн манлайлагчдын дүрээр бүтээдэг, тэр нь ихэнхдээ улс төр-бизнесийн төлөөллийн зарчмаар ажиллаж ирсэн учраас нэг талаас бодлогын шийдвэрийг төвлөрүүлэх, нөгөө талаас дургүйцсэн гишүүд, сонгогчдын дунд үзэл санааны “гацаанд” орсон. Энэ байдал нь намын дээд хэсгийг гишүүд, дэмжигчид, нийгмээс тасарч хөндийрэх нөхцөл рүү түлхсэн. Де Факто судалгааны институтээс 2020 онд хийсэн Улс төрийн намын дотоод ардчиллын индекс судалгааны дүнгээс үзэхэд “Улс төрийн намуудын авсан онооны хооронд зөрөө их гараагүй, дотоод ардчиллын түвшин тун ойролцоо буюу хангалтгүй түвшинд байна. Улс төрийн намуудын дотоод ардчиллын индексийг тодорхойлох судалгаанд хамрагдсан намуудыг авсан оноогоор дүгнэж болох ч оролцоо, өрсөлдөөн, төлөөлөл, ил тод байдал гэсэн дөрвөн үзүүлэлт тус бүр дээр харилцан адилгүй, өөрчлөлттэй байна. Энэ нь улс төрийн намуудын сонгуульд нэр дэвшигчдээ тодруулах үйл явц, өрсөлдөөн, гишүүдийн оролцоо, ил тод байдал зэрэгтэй шууд хамааралтай байна” (Э.Гэрэлт-Од, 2020) гэж дүгнэжээ. Энэ нь намуудын бүтэц, зохион байгуулалтын институцжилт сул байгааг харуулж буй үзүүлэлт.

Ийнхүү намыг дотоод ардчилалгүй болгож, шийдвэрийг цөөнх “шилэн цонх”-ны цаана гаргах механизмыг бүрдүүлсэн нь нам институцийн соёлоор ажиллах биш улс төр бизнесийн зарчмаар ажиллаж ардчиллыг унагаж олигархийг төрүүлэх таатай хөрсийг бүрдүүлжээ. Олигархиудын үндсэн сонирхол нь “клиентелист нам” (Klima, 2017)-ыг зохион байгуулахад чиглэж бодит үр дүнд хүрсэн гэж үзэж болно.

Клиентелист¹ намын шинжийг Чехийн судлаач М.Клима доороос хувьчлагдсан нам, дээрээс колоничлогдсон нам гэсэн нэр томъёогоор илэрхийлж гаргасан байдаг. “Доороос хувьчлах нь орон нутаг, муж улмаар бүс нутгийн засаг захиргааг эзлэн авах зорилгоор хөлсний намын гишүүдийг олноор худалдан авдаг. Голлох үүргийг орон нутгийн баячууд эсвэл загалмайлан эцгүүд гүйцэтгэнэ. Дээрээс колоничлох дээд төвшний далд бизнесийн субъектүүд хэрэгжүүлдэг” гэж дүгнэсэн. Судлаач М. Клима бидэнтэй нэг цаг хугацаанд ардчилалд шилжсэн Зүүн Европын орнуудад намын хөгжлийн энэхүү өвөрмөц гажуудал түгээмэл байгааг онцолсон.

Дээрх дүгнэлтээр авч үзвэл, Монголын улс төрийн намууд доороос хувьчлагдаж, дээрээс колоничлогдсон дүр төрхтэй байна. Үүний гол шалтгаан нь намууд орон нутгийн засаг захиргааны нэгжид бүтэцтэй байх хуулийн зохицуулалт, сонгуулийн тогтолцоо түүнийг дагасан намын дунд анхан шатны нэгжид эрх мэдлээ тогтоох гэсэн улс төрчдийн өрсөлдөөн. Төлөөллийн дээд байгууллага УИХ-д сонгогдсон гишүүд өөрийн сонгогдсон сонгуулийн тойрогт “хөлтэй” байхын тулд нийслэл, орон нутаг дахь намын дунд, анхан шатны байгууллагын “колоничлох” үйл ажиллагаанд зайлшгүй татагдан ордог. Тиймгүй бол дараагийн сонгуульд ялалт байгуулах ямар ч боломжгүй болно. Нөгөө талаар намын дунд, анхан шатны байгууллагын удирдлага орон нутаг сонгуульд ялж өөрийн эрх мэдлийг тогтоохын тулд УИХ-д сонгогдсон гишүүдийнхээ ивээлийг хүртэх, хариуд нь тэдэнд “аяганы хариу өдөртөө, агтны хариу жилдээ” гэдэг зарчмаар үйлчилдэг тогтолцоог бүрдүүлсэн.

Өөр нэг жишээ татъя. Аливаа намын их, бага хурлыг зохион байгуулах, төлөөлөгчдийг сонгох, оролцуулах үйл явц мөн тухайн нутаг, тойргоос сонгогдсон УИХ, Засгийн газрын гишүүдийн бүрэн “ивээл” дор өрнөдөг. Сум, дүүрэг, хорооноос хэнийг төлөөлөгч болгох талд орон нутагт намыг колоничилсон дээд төвшний улс төрчдөөс ивээл хүртсэн дунд шатны дарга ажиллаж дунд доот шатанд намын гишүүдийг өөртөө татан ажиллаж намыг доороос нь хувьчлах ажлыг амжилттай гүйцэтгэж ажилладаг. Гишүүдэд мөнгө тараах, элдэв ажил алба амлах, биенесийн үйл ажиллагааг нь дэмжих зэрэг олон хөшүүргийг ашигладаг.

2. Улс төр, бизнесийн заагийг тогтоож, харилцан хамаарлыг хязгаарлах хууль эрх зүйн орчинг бүрдүүлж чадаагүй явдал Монголын төлөөллийн ардчилалд учирч буй том сорилт болсон хэвээр байна. Хамгийн эхэнд онцгой анхаарал хандуулах асуудал бол нам, сонгуулийн санхүүжилтийн орчинг боловсронгуй болгох явдал юм. Үүнийг бататгах үүднээс судалгааны доорх дүнг танилцуулья. Үнэлгээг 1-7 оноогоор (1 хамгийн сайн, 7 хамгийн муу үнэлгээг илтгэнэ) үнэлж дүгнэхэд экспертүүд нам болон сонгуулийн санхүүжилтийн өнөөгийн байдалд хангалтгүй үнэлгээг өгсөн байна.

¹ Клиентелизм- олон хүнийг хамарсан найз нөхөд, хамаатан садангийн онцгой харилцаа холбоо бөгөөд голдуу тодорхой зорилгод чиглэсэн байх ба нийгэм, эдийн засаг, улс төрийн эрх мэдлийн хувьд дээгүүр зиндааны нэг болон хэд хэдэн этгээд (патрон, ивээн тэтгэгч) нь доогуур зиндааны нөгөөдөө (клиент, дэмжигч, үйлчлэгч) өөрийн нэр нөлөө, боломж бололцоог ашиглан хангамж, хамгаалалт үзүүлж байхад клиент нь мөн хариуд нь ивээн тэтгэгчдээ үйлчлэх, үйлчилгээ үзүүлэх зэргээр дэмжлэг тусалцаа үзүүлдэг харилцааг хэлнэ.

Зураг 12. Улс төрийн санхүүжилтийн үнэлгээ

(Эх сурвалж: “Монголын улс төрийн хөгжил 1990 оноос хойш: үйл явц, харилцаа, хандлага” сэдэвт төслийн хүрээнд хийсэн екпертийн судалгаа. МУИС-ийн Улс төр судлалын тэнхим, Ардчилал судлалын төв. 2022 он)

Улс төрийн нам, сонгуулийн санхүүжилтийн өнөөгийн зохицуулалтыг сайжруулахгүйгээр бид төлөөллийн ардчиллын бодит хэрэгжилтийг хангах боломжгүй гэдэг нь судалгаанаас харагдаж байна. Судалгаанд оролцсон екпертүүд улс төрийн санхүүжилтийн талаарх мэдээллийг ил тод, нээлттэй болгох, ингэхдээ сонгуулийн бус үеийн улс төрийн намын санхүүгийн мэдээллийг нийтэд нь ил болгохыг улс төрийн санхүүжилтийн орчны эрх зүйн зохицуулалтад тусгах хэрэгтэй байна гэж дүгнэжээ. Нам, сонгуулийн санхүүжилтийн эрх зүйн зохицуулалтын тунгалаг орчин бүрдүүлэх нэн ялангуяа олон улсад хэрэгжиж буй төрөөс санхүүжүүлэх механизмыг бий болгож улс төр, бизнесийн хамааралт байдлыг багасгаж чадвал нийгмийн олон талт төлөөллийг намд, цаашлаад төрд бий болгох бололцоо нээгдэнэ. Ингэж чадвал Монгол дахь төлөөллийн ардчиллын дархлаа сайжирч, бэхжинэ.

Keywords: Representative government, state and political institution, democracy strengthening

Abstract:

The key mechanisms and institutions to operate democracy are the keys to recognizing the quality of democracy. Each country has a variety of indicators that will help recognize the quality of democracy, such as ethics, law, equal and accessible participation of citizens. In studying the impact of the State Institution, the political institution, and other stakeholders involved in the strengthening of democracy, he analyzed factors and dependency tests and analyzed the challenges facing the strengthening of democracy.

Дүгнэлт

Дэлхий дахины улс төрийн намуудад гарч буй өөрчлөлт, хөгжлийн шинэ чиг хандлага Монголын улс төрийн намуудад хэрхэн нөлөөлж, тэр чиг хандлага руу хөгжих нөхцөл бүрдэж буй эсэх нь өнөөдөр чухал асуудал болоод байна. Мэдээллийн технологийн хөгжил, хэвлэл мэдээллийн хэрэгслийн ололт амжилт бүр улс төрийн намын бодлого,

үйл ажиллагаа, зохион байгуулалтад эерэг, сөргөөр нөлөөлж ирсэн байдаг. Сүүлийн жилүүдийн байдлаас дүгнэхэд Монголын намууд мэдээллийн технологийн хөгжлийн давуу талыг ашиглах чиглэлд ихээхэн хүч, нөөцийг дайчлах болсон. Сонгуулийн кампанит ажлын зардлын 50-иас доошгүй хувийг үүнд зарцуулж байна гэсэн судалгаа бий. Хэвлэл мэдээллийн байгууллагуудтай хамтын ажиллагааны гэрээ байгуулах, сайт болон мэдээллийн технологийн компаниуд, ассосиаци, мэргэжлийн байгууллага, судлаачдын татан оролцуулах хандлага эрс нэмэгдсэн.

Фэйсбүүк, твиттер, инстаграмм болон бусад сошиал талбарыг ашиглах, эдгээрт олон дагагчтай инфлүүсэрүүдийг хөлслөх, олон нийтэд танигдсан, нэр нөлөө хүмүүсээр пост, жиргээг хийлгэх зэргээр намууд гудамжны улс төрөөс дэлгэцийн улс төр рүү шилжих шилжилтийг хийж буй дүр зураг ажиглагдаж байна. Зарим тохиолдолд сошиалын мэдээ мэдээлэл, ирж буй даралт, шахалтаас үүдэн Засгийн газар бодлого шийдвэрээ өөрчлөх тохиолдолд ч гарч байна.

Манай намууд мэдээлэл, технологийн ололтыг ийнхүү ашиглах, хэвлэл мэдээллийн хэрэгсэлд их ач холбогдол өгөх үйл явц үндсэндээ сүүлийн гурван сонгуулиас эрс идэвхжсэн билээ. Телевиз, радио, сайт болон бусад мэдээллийн сувгуудийн тоо ч үүнийг дагаад маш их нэмэгдсэн. Энэ нь нэг талдаа иргэд мэдээллийг олон талт эх үүсвэрээс олж авах, хэвлэлийн эрх эрх чөлөөг бий болгох сайн талтай ч нөгөө талдаа хэвлэлээр улс төрчид, улс төрийн намыг “агнах” (төлбөрт захиалгат нэвтрүүлэг, жиргээ, пост, нийтлэл, ярилцлага гэх мэт) шинэ ажлыг бий болгож нийгэмд манипуляцийг бодитой хэрэгжүүлэх хөрсийг бүрдүүлсэн байна. Энэ бол сөрөг тал нь юм.

Гэвч монголын намуудын дижитал шинжийг олж байгаа дүрх төрх нь дэлхий намын хөгжлийн чиг хандлагад нийцэж буй мэт боловч бодит байдалд хатуу гишүүнчлэл, засаг захиргааны нэгжид суурилсан данхар бүтэц, иргэд сонгогчид нийгэмд биш гишүүдээ үйлчилдэг хуучинсаг үйл ажиллагааны арга барил зонхилсон хэвээр байна. Энэ байдлыг шинэчилж дижитал нам, цахим нам болохын тулд бодлого, эрх зүйн орчноо өөрчилж нийгэмд хүлээн зөвшөөрөгдсөн лидерүүдийг төрүүлэх замаар цомхон чадварлаг, хурдан хугацаанд маневрлах чадвартай бүтэц, зохион байгуулалтыг бий болгон ажиллах цаг нэгэнт ирсэн байна. Хатуу гишүүнчлэлийн асуудлыг эргэн харж орчин үеийн хөгжлийн чиг хандлагад нийцүүлэхгүйгээр бид төлөөллийн ардчиллыг намаар дамжуулж бодитой төлөвшүүлэх бололцоо хумигдсаар байх болно.

Өнөөдрийн байдлаар авч үзэхэд, Монголын улс төрийн намууд дижитал, цахим намын тодорхой шинжийг өөртөө бий болгосон гэхдээ уламжлалт бүтэц, хүний нөөцийг бодлогоо үргэлжлүүлсэн намын хөгжлийн гибрид хэв шинжтэй гэж дүгнэж болохоор байна. Энэхүү гибрид шинж төрх нь намуудын төлөөллийн ардчиллыг хөгжүүлэх, төлөөлөх чадварыг нэмэгдүүлэхэд нэг их эерэг нөлөө үзүүлэхгүй байх дүр зураг ажиглагдаж байна. Өөрөөр хэлбэл, Монголын намуудын үндсэн шинж бол төрийн албан тушаалыг хуваарилах (албан тушаалын буюу боловсон хүчний нам), түүнд нам доторх бүлэглүүд өөрсдийн хүнээ томилуулахын төлөө ажилладаг улс төрийн институт болон хувирсан байна.

Ном зүй

1. Held, D. (2006). *Models of democracy*. Cambridge and Malden: Polity
2. John Stuart Mill. (1991). *Considerations on Representative Government*. Prometheus Books, NY
3. Robert A. Dahl. (1956). *A Preface to democratic theory*. Chicago: University of Chicago Press
4. Robert A. Dahl (1971). *Polyarchy: Participation and opposition*. New Haven: Yale University Press